

Texten ingår i:

Anna Angelin (red.) och Torbjörn Hjort (red.)

Socialt arbete i förändring – utmaningar och villkor inom utbildning, forskning och praktik

Sid. 317-336

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.180.c478>

Denna text är licensierad under CC-BY, Erkännande. (Se fullständiga villkor: <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.sv>) Enligt licensen får verket spridas och bearbetas utan att tillstånd behövs, men verkets upphovspersoner måste anges.

ISBN: 978-91-7895-545-9

ISBN (elektroniskt): 978-91-7895-546-6

DOI: <https://doi.org/10.37852/oblu.180>

© Författarna och Socialhögskolan, Lunds universitet, 2022

Redaktörer: Anna Angelin och Torbjörn Hjort

Adress: Lunds universitet, Socialhögskolan, Box 23, 221 00 Lund

Socialt arbete i förändring

*– utmaningar och villkor inom utbildning,
forskning och praktik.*

Jubileumsbok 2022

ANNA ANGELIN & TORBJÖRN HJORT (red.)

Utdrag kapitel 15 sid. 317-336

ISBN: 978-91-7895-545-9

© Författarna och Socialhögskolan, 2022

Redaktörer: Anna Angelin & Torbjörn Hjort

Adress: Lunds Universitet, Socialhögskolan, Box 23, 221 00 Lund

15. Evidensprojektets återvändsgränd

KATARINA JACOBSSON

ANNA MEEUWISSE

Varför uppstår fattigdom och varför biter den sig fast? Varför lämnar missbrukare droger och hur går det till? Varför prioriterar yrkesverksamma dokumentation framför klienten? Eller varför omhändertas barn mer i en del av landet än i en annan? Den här typen av frågor har hög relevans för socialt arbete och vilar på samhällsvetenskaplig grund. Även medicinskt eller psykologiskt inspirerade frågeställningar ryms inom socialt arbete. Då ställer man istället frågor kring huruvida en viss insats eller metod har påverkat klienten: Har insatsen haft önskvärd effekt? Vi menar att alla dessa frågor är betydelsefulla för att utveckla professionellt socialt arbete, men är bekymrade över att statsmakternas styrning mot effektutvärderingar (den senare typen av frågor) riskerar att leda till en enögd kunskapssyn. I den här texten vill vi vidareutveckla varför.

I tidigare analyser har vi uppmärksammat statliga styrningsstrategier som i evidensbaseringsens namn riskerar att begränsa den akademiska kunskapsbasen för socialt arbete (Jacobsson & Meeuwisse 2018). Det har bland annat byggts upp en statlig kunskapsbyråkrati med strävan att styra medel och incitament mot effektutvärderingar som anses stå för en högre ”evidens kvalitet” än annan forskning. Denna utveckling ger uttryck för något som vi vill beteckna som scientifiering av socialt arbete både som forskningsdisciplin, utbildning och praktik. En sådan process betyder dessvärre inte att socialt arbete blir mer vetenskapligt grundat och utvecklat. Begreppet scientism innebär nämligen en övertro på i synnerhet naturvetenskapliga perspektiv och metoder; med Peter Weingarts ord är scientifiering: ”a process whereby the use of and claim to systematic and certified knowledge produced in the spirit of ‘truth-seeking’ science becomes the chief legitimating source for activity in virtually all other functional subsystems” (Weingart 1997, s. 610). Begreppet scientifiering kan jämföras med det Bergmark och Karlsson (2021, s. 39) lägger i begreppet medikalisering: ”Idag...tar medikaliseringsprocessen ofta formen av en omvandling från vad som påstås vara pseudovetenskap

(eller frånvaro av vetenskap) till vetenskap, till exempel från humanistisk psykologi till neurovetenskap.” Evidensprojektet inom socialt arbete har den medicinska motsvarigheten som förlaga och åberopar högsta vetenskapliga kvalitet med systematiska litteraturöversikter av företrädesvis randomiserade studier med kontrollgrupper. Enligt Tor-Johan Ekeland, norsk professor i socialpsykologi, är dagens evidensinriktning paradoxalt nog inte ens särskilt vetenskaplig trots dess storslagna vetenskapliga anspråk:

Först och främst handlar evidensbegreppet om en relativt ateoretisk empirisk pragmatism upphöjd som en vetenskaplig styrningsprincip för praktiken. Det viktigaste är att dokumentera att något fungerar – varför, vilket är vetenskapens mål att svara på, har kommit i bakgrunden. (Ekeland 2007, s. 10, vår översättning)

För socialt arbete innebär ömsesidigt förstärkande processer av scientifiering och ökad politisk styrning en reduktionistisk syn på kunskapsområdet och forskningen samt en begränsad förståelse av praktiken. I detta kapitel ska vi ge exempel på hur sådana processer konkret kommer till uttryck samt vilken kunskapslogik som därigenom skapas.

Relevant kunskap omdefinieras

Låt oss börja med att ge exempel på hur socialt arbete som forskningsdisciplin brukar definieras i Sverige. Det finns ingen given definition och formuleringarna varierar lite från lärosäte till lärosäte, men den gemensamma utgångspunkten är att socialt arbete är ett samhällsvetenskapligt ämne och att sociala problem och sociala interventioner utgör centrala studieobjekt. Forskningen rör klassiska sociala frågor som exempelvis fattigdom, barns och familjers välfärd, åldrande, missbruk och beroende och ställer frågor om hur social utsatthet uppkommer, förebyggs och motverkas, om hur det sociala arbetet organiseras och om socialpolitikens utformning och konsekvenser (se även Jönsons kapitel i denna bok). I Sverige finns en tradition av att socialt arbete förknippas med välfärdsstaten och särskilt med kommunernas socialtjänst, vilket återspeglas i vad många forskare inom disciplinen bedriver studier om. Det utförs dock också forskning om andra former av socialt arbete, till exempel insatser som görs inom ramen för civilsamhället.

Forskning i socialt arbete är med andra ord ett brett definierat kunskapsområde där sociala problem och sociala interventioner undersöks inte bara på individnivå utan också på organisationsnivå och samhällsnivå, och där forskaren tillämpar ett brett spektrum av samhällsvetenskapliga teorier och metoder. Strävan mot en så kallad evidensbaserad praktik bygger på helt andra utgångspunkter.

Krav på ett mer målrationellt, metodmedvetet och evidensbaserat socialt arbete har i Sverige skärpts påtagligt under senare år. Med inspiration från utvecklingen på det medicinska området har Socialstyrelsen på regeringens uppdrag genomdrivit ett omfattande reformarbete i syfte att göra det sociala arbetet evidensbaserat (SOU 2008:18). En sådan ansats, menar man, förutsätter att studier av olika interventioner samlas in systematiskt i en litteraturoversikt för att möjliggöra jämförelse och utvärdering av olika interventioners effektivitet (systematiska kunskapsöversikter). Ansatsen förutsätter vidare att forskarna i högre utsträckning ägnar sig åt en bestämd typ av studier, helst ”randomiserade kontrollerade studier” med experimentgrupper och kontrollgrupper för att med förmodad säkerhet kunna dra slutsatser om olika metoders effekter.

Kraven på att socialt arbete skall vara evidensbaserat enligt denna snäva uppfattning innebär inte bara att man med en särskild metodik skall undersöka om metoderna verkligen fungerar och målen uppnås, de förutsätter också att man är klar över exakt vilka insatser som sätts in. Detta anses bäst kunna uppnås genom att troget följa kliniska riktlinjer och metodmanualer, vilket samtidigt medför en ökad standardisering av det sociala arbetet och en risk för minskad autonomi för professionen (Jacobsson & Martinell Barfoed 2016; Svensson & Ponnert 2016; se Timmermans & Berg 2003 för motsvarande utveckling på det medicinska området).

En nyckelaktör i ambitionerna att evidensbasera det sociala arbetet är Statens beredning för medicinsk och social utvärdering (SBU). SBU grundades så sent som 1987 men är ändå en av de äldsta organisationerna i sitt slag i världen. Organisationen och dess verksamhet är ett uttryck för den i särskilt Sverige och Storbritannien ökade politiska tilltron till ”health technology assessments” (HTA) som ett led i rörelsen för evidensbaserad medicin och som underlag för beslutsfattande (Banta 2003). I Sverige efterfrågas nu inte bara utvärderingar av medicinsk teknologi utan också av sociala insatser, så kallade ”social technology assessments” (STA). SBUs metoder för att systematiskt

granska och sammanställa stora mängder data för att ge svar på frågor om behandlingseffekterna och eventuella ekonomiska besparingar av en viss medicinsk behandling anses med enkla justeringar även kunna tillämpas på det sociala området.

Retoriska grepp: socialt arbete som utforskad mark

Den retorik som omgärdar evidensprojektet ställer gärna nytt mot gammalt. Med standardiserade instrument (evidensbaserade eller inte) framhålls professionsideal som systematik och objektivitet i kontrast till spekulation och magkänsla, det vill säga det "gamla" arbetssättet (Martinell Barfoed & Jacobsson 2012). Men vi finner också vad som kan kallas koloniserande ambitioner, där argumentationen utgår från att socialt arbete är ett nytt fält – som om "det gamla" inte ens existerat. Ibland framförs exempelvis påståendet att socialtjänstens arbete är helt obeforskat (Sundell, Soydan, Tengvald & Anttila 2010) i ansträngningar att övertyga politiker, beslutsfattare, praktiker och forskare om att krafttag på området behövs. Att hemsidan Avhandlingar.se ger 51 träffar på socialtjänsten och det digitala vetenskapliga arkivet (DIVA) ger 516 träffar bara på svenska forskningspublikationer om socialtjänsten tycks vara ovidkommande. Syftet med påståendet är nämligen inte att skildra forskningsfältet i sin helhet, utan att saluföra en snäv och nischad typ av forskning om socialt arbete.

Förutom argument om den omedelbara nyttan av evidensbaserad praktik (EBP) för klienter och praktiker såväl som för politiker, framhålls praktikinära forskning och brukarmedverkan som innovationer i evidensbaserings namn (se till exempel Socialstyrelsen 2013; *Vetenskap & Praxis* 2017). I ett slag suddas ämnets vetenskapshistoria ut. Den långa forskningstraditionen av praktikinära forskning, bland annat företrädd av Jane Addams och den forskning som bedrevs i Chicagos slumkvarter i slutet av 1800-talet och början på 1900-talet (Gross 2009), sätts inom parentes. Likaså ignoreras den rad fältförlagda forskningsprojekt som bedrivits på svensk mark på 1960-talet (till exempel Barnbyn Skå, Krukis, Östergård och Österhus). Dessa studier har bildat modell för forskningen i socialt arbete, vilken fortfarande ofta är empiriskt grundad i lokala fallstudier (till exempel Sunesson 2003; Jacobsson & Meeuwisse 2010). Denna historik ryms inte i bilden av att evidensrörelsen nu lanserar så kallad praktikinära forskning.

Även anspråken på att evidensideologin på ett nytt sätt tillför intresse för och omsorg om brukaren, bortser från ett starkt intresse av brukarmedverkan inom ämnet (se till exempel Beresford och Campbell 1994; Eriksson 2015; Heule 2021; McLaughlin et al. 2021). Socialstyrelsen (2013) refererar förvisso till en kartläggning genomförd 2011, som mycket riktigt visar att en rad olika former av brukarinflytande och brukarmedverkan redan praktiseras i kommunerna. Problemet tycks handla om att brukarmedverkan sällan är formulerat i termer av en viss metod och när så trots allt är fallet har den inte beforskats med de rätta (utfalls)metoderna:

Få metoder för att stärka brukarmedverkan och -inflytande är beskrivna i forskningslitteraturen. En metod, Shared decision making eller Delat beslutsfattande, är dock utvärderad i randomiserade kontrollerade studier, det vill säga att man slumpvis har delat in personerna i två grupper, en grupp som får insatsen och en som inte får den. För övriga finns enbart beskrivningar och för vissa finns uppföljningar i form av intervjuer eller dokumentstudier /.../ En slutsats från kartläggningen var att fokus i dag tycks ligga på processen för inflytande snarare än på dess utfall. (Socialstyrelsen 2013, s. 18)

Det är intressant att notera att såväl lansering av evidensideologin som kritiken mot densamma känns igen även från andra fält än socialt arbete, inte minst på det medicinska området (se exempelvis Greenhalgh 2012). Från det pedagogiska fältet känner vi igen evidensrörelsens anspråk på att ha introducerat praktiktäna forskning, liksom EBP-skeptikernas framhållande av en lång pedagogisk tradition av aktionsforskning (inspirerad av socialpsykologer som Kurt Lewin). Som utbildningsvetarna Serder och Malmström (2020) påpekar har praktiktäna forskning inom evidensparadigmet en annan betydelse än den historiskt har haft: inom detta paradigm betecknar begreppet forskning som inte rör sig utanför det som sker i klassrummet och som endast inriktas på att hitta de rätta metoderna.

Skildringen av socialt arbete som ett obeforskat fält, eller i varje fall ett undermåligt beforskat sådant, tjänar ambitionen att genomdriva ett kunskapsteoretiskt och metodologiskt paradigmskifte för socialt arbete. Detta paradigmskifte kläs i termer av objektivitet och nytta och rimmor därmed väl med de nya former för kunskapsproduktion och kunskapsspridning som enligt vetenskapssociologen Peter Weingart (1997) präglar utvecklingen av i synnerhet politikrelaterade vetenskapsområden (som socialt arbete). Känneteck-

nande för en sådan utveckling är att universiteten förlorar något av sitt monopol på kunskapsproduktion och att en betoning på tillämpbarhet ökar (eller ”nyttiggörande” som det ibland benämns). Därtill kommer tendensen att kriterier för kvalitetskontroll av forskning inte längre i huvudsak är en vetenskaplig fråga utan att även sociala, politiska och ekonomiska kriterier vägs in; förväntningar på att leverera det som externa intressenter efterfrågar blir starkare. Det innebär också att forskning som inte uppfyller de angivna kriterierna, och underlåter att ge de specifika och nyttiga svar som begärs, allt oftare ifrågasätts. Därmed innebär scientifiering av socialt arbete snarare ett fjärmande från vetenskaplig utveckling och diskussion än ett bidrag till en starkare vetenskaplig grund för professionen att arbeta utifrån.

Kunskapsluckor – en intellektuell eller teknisk fråga?

Låt oss fördjupa oss något i på vilket sätt det vi kallar en enögd kunskapssyn kommer till uttryck på konkreta och praktiska plan. SBU har haft en viktig roll i forskningsrådets Fortes tioåriga strategiska plan. Denna myndighet gavs ansvaret att identifiera så kallade kunskapsluckor – alltså det man menar att det behövs mer forskning om. Men hur går det till att identifiera kunskapsluckor? Som samhällsvetare skulle vi beskriva det som ett i högsta grad intellektuellt arbete. En kunskapslucka kan visa sig efter noggranna litteraturgenomgångar, men den kan också upptäckas i samband med en vardaglig observation eller uppenbaras mitt under ett pågående forskningsprojekt. Synliggörandet av kunskapsluckor sker ofta i en dynamisk process: i akademiska diskussioner, under analysarbetet, i samtal mellan forskare, praktiker, journalister och brukare. Politiker kan uppmärksamma områden man önskar generera mer kunskap om, men själva kunskapsluckan – eller forskningsproblemet – karvas fram i ett intellektuellt arbete.

Vår uppfattning kring hur kunskapsluckor definieras delas inte av alla. SBU:s kunskapsluckor ges istället en snäv och utvärderingsbar definition: ”En vetenskaplig kunskapslucka innebär att det saknas evidens för vilken sammanvägd effekt en metod eller insats har, det vill säga kunskap från en systematisk översikt.”¹

¹ <https://www.sbu.se/sv/publikationer/kunskapsluckor/> (hämtat: 2021-10-21)

Med denna kunskapssyn görs arbetet med kunskapsluckor till en teknisk fråga, som i princip kan hanteras av administratörer. Här handlar det om att ”samla in” kunskapsluckor och arkivera dem i en databas: ”SBU:s databas för vetenskapliga kunskapsluckor”. SBU:s syn på kunskapsluckor i kombination med digitala verktyg möjliggör uttalanden i stil med: ”Totalt fanns det 1733 kunskapsluckor i SBU:s databas den 20 mars 2017...” (SBU, 2017, s. 21). Bergmark och Karlsson (2021 s. 33) fann att tre år senare hade antalet ökat till hela 2 673 kunskapsluckor. För en samhällsvetare framstår detta som en enkelspårig och märkligt teknisk procedur för att identifiera utforskade områden.

Att kunskapsluckor i själva verket kan uppstå och förstås på olika sätt – och dessutom kan ge upphov till värdekonflikter och moraliska problem av olika slag – har bland annat uppmärksammats av Nils-Eric Sahlin, professor i filosofi och medicinsk etik vid Lunds universitet. I ett PM som presenterades på en SBU-konferens om kunskapsluckor 2011 pekar han på att man måste fråga sig *varför* forskningen inte är genomförd.

Beror det på att den av moraliska eller metodologiska skäl är ogenomförbar? Eller är den ogenomförd på grund av att vi inte kommit på vad vi borde ta reda på? Eller beror det på att vi inte har råd att ta reda på det vi vill få reda på, eller på att vi föredrar att lägga pengarna på något annat? Eller är skälet att vi helst undviker den kunskapen? Om man är intresserad av kunskapsluckor och moral har svaret viss betydelse. (Sahlin 2010, s. 4–5)

Det kan vara både metodologiskt och moraliskt problematiskt att genomföra kontrollerade studier av vården när insatserna och andra faktorer inte kan isoleras från varandra, som fallet ofta är i omvårdnad och socialt arbete. Stöd och omsorg riktad till äldre sårbara personer och kroniskt sjuka barn menar Sahlin (2010) är exempel på områden med stor komplexitet, där den redan omfattande forskningen omöjligen kan fylla alla tänkbara kunskapsluckor. Strävan efter att göra kontrollerade studier kan i värsta fall också leda till en renodling av vårdsituationen så att den förvärrar tillvaron för patienten. Men ogenomförd forskning kan förstås även bero på att forskning kostar pengar och att någon måste finansiera den. Forskare måste söka medel från forskningsråden, som har makten att bestämma vilka forskningsområden som ska prioriteras och vilka ansökningar som ska beviljas medel:

Den som ställer frågorna kan styra vilka kunskapsluckor som täpps igen och vilka kunskapsluckor som lämnas obesvarade, det vill säga vilken forskning som förblir ogenomförd. Moraliskt är detta inte oproblematiskt. (Sahlin 2010, s. 6)

Vi har tidigare pekat på de vittomfattande anspråk SBU gör då de begärt att kunna ”beställa” det man menar är värdefull forskning samt den privilegierade position myndigheten har i förhållande till forskningsrådet Forte (Jacobson & Meeuwisse 2018). SBU framställer sig som kvalificerad och berättigad att peka ut klienters intressen medan forskarnas motiv och bedömningar ifrågasätts (SBU 2015, s. 15). Banden mellan SBU och forskningsrådet Forte är ömsesidigt erkända i flera rapporter och genom systematisk samverkan. SBU hade bland annat en viktig roll i forskningsrådets senaste strategiska tioårsplan (Forte 2015). I samma dokument föreskrivs att SBU ska ansvara för att identifiera vetenskapliga kunskapsluckor, medan forskningsrådet i dialog med forskare ska ansvara för ”översättningen” till forskningsutlysningar. SBU är med andra ord en central aktör i en ny kunskapsbyråkrati som med en till synes opolitisk och objektiv agenda kan påverka vilka frågor som bör ställas, vilken kunskap som bör produceras och vad som räknas som (vetenskaplig) kunskap.

För att återknyta till Sahlin (2010) som citerades ovan: Moraliskt är detta inte oproblematiskt.

Forskningsmedel som ökar men inskränks

Hur går det då konkret till när forskning ska styras i riktningen mot att besvara alla de kunskapsluckor som står att finna i SBU:s databas? Statsmakternas satsning på forskning i socialt arbete under senare år kan till stor del tillskrivas det kunskapsbyråkratiska bygge som drivits av nyckelaktörer som Socialstyrelsen, Sveriges kommuner och regioner (SKR), SBU, Forte och Rådet för styrning av kunskap. Mellan åren 2021 och 2026 öronmärks 160 miljoner hos Forte för det nationella forskningsprogrammet Tillämpad välfärdsforskning och mellan 2018 och 2020 fördelades ett hundratal miljoner. Därtill har nästan 100 miljoner tilldelats en särskild forskarskola för yrkesverksamma som startades i södra Sverige 2019. Det råder alltså inga tvivel om att statsmakterna menar allvar med att skjuta till medel till forskning inom socialt arbete

och det är till stor del evidensförespråkarnas förtjänst. Dessa miljontals kronor har fått och kommer att få stor betydelse för ämnet. Hur utlysningarna formuleras stakar ut vägen för en stor del av framtida forskning i socialt arbete. I den hårda konkurrensen om forskningsmedel finns goda chanser – eller risker med vårt sätt att se det – att forskarna ”evidensanpassar” sig för att få del av kakan, på bekostnad av ett samhällsvetenskapligt perspektiv på sociala problem.

Redan benämningen av forskningsprogrammet Tillämpad välfärdsforskning anger en riktning som specificeras ytterligare i åtta olika prioriteringsområden där ”effekter av interventioner” och ”metoder för att utreda individers behov av insatser” kommer på första och andra plats. I de första två utlysningarna listades prioriteringsområdena enbart i punktform. Forskarna hörsammade dock inte uppmaningen att söka medel för exempelvis effektstudier i någon större omfattning så det tredje året, 2020, presenterades prioriteringsområdena med siffror som tydligt indikerar vad som prioriteras högst. Därtill formulerades den explicita uppmaningen att det särskilt var forskning som kunde sorteras in under nummer 1–3 som skulle belönas i utlysningen:

- 1) effekter av interventioner
- 2) metoder för att utreda individers behov av insatser
- 3) socialtjänstens förebyggande arbete och tidiga insatser
- 4) implementering, förändrings- och förbättringsarbete
- 5) sammanhållna insatskedjor och samverkan
- 6) brukarmedverkan/delaktighet
- 7) digitalisering och välfärdsteknik
- 8) ideell och privat sektor som utförare av socialtjänstens insatser

Nya argumentationslinjer i avslagsformuleringar

De tre högprioriterade områdena anger förhållandevis avgränsade forskningsansatser och det har visat sig att dessa till och med kan vara mer kringskurna än vad man till förstone kan tro. Detta framgår när vi tar del av beredningsgruppens motiveringar till att avslå en ansökan. Sådana besluts-motiveringar är inte offentliga utan skickas endast till huvudsökande, men vi har fått ta del av två avslagsbeslut och ska stanna vid dem för att belysa en beslutsargumentation som för oss hittills varit främmande i forskningsråds-sammanhang. Forskare i socialt arbete konkurrerar om forskningsmedel till-sammans med andra samhällsvetare, vårdvetare och till och med medicinare. Den absoluta majoriteten av alla dessa forskare har erfarenhet av att inte be-viljas finansiering – det är en del av en forskares vardag. Det anmärknings-värda i beslutsmotiveringarna är alltså inte att forskarna nekas anslag för forskningsidén, det är *hur* avslagen motiveras som indikerar en ny argumen-tationslinje.

I det ena fallet sökte forskarna medel för att genomföra en intervention som riktade sig till professionella som ett stöd för deras hantering av en vanligt förekommande insats för barn och unga. Syftet var att undersöka om stödet till de professionella hade några effekter på hur insatsen uppfattades och ge-nomfördes av desamma. Forskarnas problem hade identifierats och formule-rats i samspel med professionella inom socialtjänsten, vilket är ett kriterium för utlysningen Tillämpad välfärdsforskning. I beredningsgruppens yttrande repeterar man de tre prioriterade områdena, men konstaterar att den före-slagna interventionen ju avsåg de professionella och inte klienter, vilket av allt att döma tycks ha varit ett förgivettaget kriterium för det första prioriterings-området ("effekter av interventioner"). Yttrandet fortsätter: "It is further un-clear how the project would contribute to an increased quality in methodol-ogy for investigating the needs."² Något dylikt syfte fanns överhuvudtaget inte med den föreslagna studien.

Det är alltså inte vilka interventioner som helst eller vilka effekter som helst som kan undersökas. Dessutom kan överraskande förväntningar resas i argu-mentationen, som att förbättra kvaliteten i prövningen av klientens behov. Vår erfarenhet är att bedömningar tar fasta på den vetenskapliga kvalitén i

² Beredningsgruppens yttrande över projekt A i utlysningen Tillämpad välfärdsforskning 2020. Material erhållet av huvudsökanden.

projektidén, genomförbarhet och teoretisk förankring. Ett syfte eller en problemformulering kan vara svagt relaterad till tidigare forskning, otydlig, ”platt beskrivande” och så vidare, men det tillhör ovanligheten att, som i detta fall, en beredningsgrupp ser som sin uppgift att själv formulera vilka syften som är godtagbara.

I det andra fallet sökte forskarna anslag för att undersöka en preventiv insats i form av stödjande rådgivning för föräldrar. Insatsen var ett samarbete mellan skola och socialtjänst. Syftet var att med hjälp av etnografiska och konversationsanalytiska metoder undersöka dels hela kedjan från kontakt till rådgivande samtal, dels att i detalj studera hur de professionella gjorde under sådana samtal. Bedömarna var bekymrade. De misstänkte – helt korrekt – att den preventiva insatsen inte var evidensbaserad:

The proposed pilot study provides such ecological study, although we doubt whether the supportive counseling intervention is an evidence-based preventive program. It seems [to be] some kind of treatment as usual, which is far less effective or even not effective at all compared to evidence-based (well-established) youth interventions (see the meta-analysis by Weisz et al., 2013).³

Här konstaterar bedömarna att det förvisso är bra att en studie av detta slag görs, men eftersom insatsen som skulle studeras sannolikt inte är evidensbaserad så döms den mellansvenska kommunens insats ut som mindre effektiv eller inte effektiv alls. Denna slutsats finner beredningsgruppen stöd för i en internationell meta-analys som – visar det sig – handlar om evidensbaserad psykoterapi för unga i jämförelse med ”vanlig vård”. Det tycks inte vara relevant att den av forskarna föreslagna studien handlade om något helt annat än psykoterapeutisk behandling av unga, nämligen rådgivande samtal till föräldrar i preventivt syfte.

Socialtjänstens rådgivning till föräldrarna var en preventiv satsning som svarade mot vad man uppfattade som ett behov hos föräldrar. Den förväntade vinsten var att med ganska enkla medel kunna stödja familjer tidigt och därmed minska antalet orosanmälningar. Arbets sättet var förankrat lokalt i ett nära samarbete med skolan, men saknade både evidensmanual och ett namn för ”metoden”. Därmed sorteras kommunens nya satsning in i akronymen

³ Beredningsgruppens yttrande över projekt B i utlysningen Tillämpad välfärdsforskning 2019. Material erhållet av huvudsökanden.

TAU – Treatment as usual, ett epitet som används för ”allt det där andra” som inte är evidensbaserat. Detta fall påminner om det ovanstående på så sätt att avslaget grundas på att det är ”fel” insats som studeras.

Andra motiveringar för avslaget handlar snarare om synpunkter på forskarnas metodval. Den etnografiska och konversationsanalytiska designen syftade till att fånga vad som händer och sker där det faktiskt händer och sker. På plats. Det som brukar beskrivas som dessa forskningstraditioners styrkor, att skildra och analysera det situationella, framhålls i yttrandet som ett problem och en svaghet:

The pilot study confuses two distinctive levels of analyses: the intervention as such and the circumstances under which the intervention is carried out.

Eftersom forskarnas ansökningar uteslutande har bedömts med en självklar utgångspunkt i ett evidensparadigm är svaret på förhand givet: Denna typ av studier kan omöjligen få medel. I båda dessa fall har beredningsgruppen motiverat avslagen med utgångspunkt i vad som anses vara såväl ett felaktigt forskningsproblem som felaktiga metodval – inte med en argumentation om projektens relevans, vetenskapliga kvalitet, genomförbarhet eller teoretisk förankring. Det kan förstås finnas flera skäl till att just dessa ansökningar avlogs, skäl som inte motiverades lika uttryckligt. Det är emellertid ointressant. Det anmärkningsvärda är beredningsgruppens nya argumentationslinje som underkänner syfte och metod som kort och gott felaktiga snarare än att bedöma projektens vetenskapliga kvalitet.

Det verkar alltså finnas en risk för att regeringens och Fortes vällovliga satsning på tillämpad välfärdsforskning i praktiken reducerar vad forskningsämnet socialt arbete är och kan vara. Vi befarrar att den generösa satsningen riskerar att bli dyrköpt för hela ämnet om den innebär att forskningen villkoras till en viss typ av forskningsproblem och en viss typ av forskningsmetoder. För även inom ramen för en redan förhållandevis riktad utlysning (socialtjänsten, insatser, effekter, prevention etc.) tycks beredningsgruppen vara fri att ytterligare definiera de rätta forskningsproblemen och metoderna. Den skarpa styrningen mot effektstudier av ett *särskilt* slag som vi givit exempel på är oroväckande och rimmar illa med principen om akademisk frihet.

Till nytta för praktiken?

Ett starkt argument för evidensbaserad praktik och effektutvärderingar är dess nytta för praktiken; både klienterna, de professionella och politikerna bör få veta ”what works”, det vill säga vilka metoder i socialt arbete som får önskvärt utfall. De ”social technology assessments” (STA) som hittills har genomförts i Sverige har emellertid inte motsvarat de högt ställda målen och uppskrivade förväntningarna från både Socialstyrelsen och fältet. De visar inte mycket mer än att primärstudierna (det vill säga de ursprungliga studier som ligger till grund för den systematiska översikten) inte ”håller måttet” och att de insatser som används varken är standardiserade eller bygger på manualer. Därför kan inga klara besked ges till politiker, praktiker och klienter om vilken metod som är bäst. Så vilken nytta har evidensprojektet hittills haft för praktiken? Bergmark och Karlssons (2021, s. 43) slutsats i sin analys av EBP-strategins ”effekter” är inte nådig:

Nästan ingenting har åstadkommit som varit till nytta för praktiker eller klienter. Kostnaden har varit hög, och kanske värst av allt: det tycks inte finnas någon medvetenhet om bristen på framgång hos berörda politiker och tjänstemän inom byråkratin.

Låt oss ge några exempel på den sannolikt marginellt användbara vägledning professionen får från de omfattande systematiska kunskapsöversikterna. Slutsatsen av en 175 sidor lång kunskapsöversikt av 19 ”godkända” psykosociala öppenvårdsinsatser för att förebygga återfall i brott för ungdomar som är 12–17 år är att:

...det inte [går] att avgöra vilka specifika psykosociala öppenvårdsinsatser som är mer effektiva än andra när det gäller återfall i brott under i genomsnitt två år. Vi vet alltså inte om de undersökta öppenvårdsinsatserna är bättre än, likvärdiga med eller sämre än det de jämförs med. (SBU 2020, s. 6)

Givet ambitionen att kunna slå fast vilka metoder som verkligen fungerar torde så klena resultat vara en besvikelse för såväl de professionella som de femton personer som varit involverade i det omfattande arbetet (fem sakkunniga, sju SBU-anställda och tre externa granskare).

En annan över 300 sidor lång systematisk översikt och utvärdering av strukturerade risk- och behovsbedömningsmetoder som används för ungdomar i åldern 12–18 år som har begått kriminella handlingar, ger ”troligen vägledning vid bedömning av ungdomars risk för återfall i våld och annan kriminalitet” (SBU 2019a, s. 7). Utvärderingen byggde på 43 vetenskapliga artiklar som var genomförda i Europa, Nordamerika, Asien och Australien. De undersökta metoderna sägs möjligen kunna identifiera de ungdomar som har låg risk att återfalla i kriminalitet. Däremot går det inte att bedöma om metoderna kan identifiera ungdomar med medelhög risk att återfalla eftersom “insatser som satts in för att förhindra fortsatt kriminalitet kan ha påverkat resultatet.”

Det pågående professionella arbetet kan med andra ord störa möjligheten att med säkerhet mäta effekter av en insats. Att arbetet med ungdomar på glid fortgår även efter den utvärderade insatsen kan alltså vara förödande för en effektutvärdering. En sådan motsättning mellan forskningsideal och praktiken logik vittnar i sig om evidensprojektets orimlighet. På motsvarande sätt har invändningar framförts gällande ”evidensforskning” inom skolan, där kritikerna menar att skolan skulle behöva inrättas som ett laboratorium för att möjliggöra den typ av experimentella studier som förordas (Rudolph 2014).

Lite mer vägledning ger en systematisk kunskapsöversikt av föräldrastödsprogram vid utagerande beteende hos barn i åldern två till nio år som SBU har granskat (SBU 2019b). Det handlar om två metaanalyser som bygger på 154 randomiserade studier av totalt 16 000 barn. Genomgången visar att vissa ”komponenter” i de 50-tal föräldrastödsprogram som ingick hade samband med minskat utagerande, nämligen positiv förstärkning och beröm samt ”naturlig eller logisk konsekvens, till exempel att föräldern tar bort en leksak som barnet slår med”. Andra verksamma inslag var att relationen mellan barn och föräldrar stärks genom lek, att föräldrarna lyssnar aktivt och att barn och föräldrar går till skilda rum för att dämpa en akut konfliktsituation. Men behövs verkligen systematiska kunskapsöversikter för att förstå det här? Resultaten lär inte ha överraskat socialarbetare. Knappast heller politiker. “Komponenterna” är dessutom troligen väl kända även bland den breda allmänheten. Den större frågan om levnadsvillkor och sociala omständigheter som gör att vissa föräldrar oavsett föräldrastödsprogram inte alltid klarar av att “lyssna aktivt” eller att bygga en stark relation med sina barn ligger dess-

utom förstås helt utanför både insatsernas och ”what works”-studiernas räckvidd.

Även när man faktiskt kommer fram till tydliga resultat kring vilka sociala insatser som har önskad effekt reser metodiken för att nå dit frågetecken. En systematisk översikt som gäller öppenvårdsinsatser för familjer där barn utsätts för våld och försummelse tog sig an över 11 300 vetenskapliga artiklar som behandlade ämnet. Av dessa bedömdes blott 33 artiklar, knappt 0,3 procent, uppfylla tillräckligt hög forskningskvalitet (det vill säga randomiserade kontrollerade studier) för att kunna inkluderas i översikten. Av de fjorton öppenvårdsinsatser som utvärderades visade sig (med ”begränsat vetenskapligt underlag”) endast tre ha haft effekt. Resultatet har skapat en del upprördhet hos yrkesverksamma: Är det mesta sociala arbetet alltså helt verkningslöst? (Och en forskare lär undra om det är rimligt att döma ut i princip all tidigare forskning som ointressant även för frågan om ”what works”). SBU går i svaromål i en debattartikel i *Socionomen* med rubriken ”Brist på belägg betyder inte brist på effekt”.⁴ SBU och en grupp forskare i psykologi och socialt arbete förklarar att brist på evidens egentligen inte säger något om metodens effekter, utan bara att den inte har utvärderats på rätt sätt:

Att en metod är bristfälligt studerad behöver inte betyda att den är dålig. Det innebär endast att utfallet inte kan bedömas på ett tillförlitligt sätt. Det kan mycket väl vara så att metoden skulle visa sig vara effektiv om den utvärderades. Det vore både olämpligt och omöjligt att upphöra med alla insatser inom vården och socialtjänsten som är bristfälligt undersökta. Insatser som bevisligen är ineffektiva, eller insatser som sammantaget gör mer skada än nytta, borde däremot inte användas. /.../ Det kan också vara så att någon form av insats är bättre än ingen insats alls. Många beslut måste fattas trots vetenskaplig osäkerhet om effekterna. I dessa lägen kan samlad professionell erfarenhet och konsensus vara till hjälp. Annat viktigt är att metoden uppskattas av klienter samt att den är enkel att använda. En effektiv metod som inte är tillgänglig eller inte går att använda hjälper inte någon.

Även SBU verkar ha insett att det finns betydande problem att importera och överföra forskningsideal inom medicinsk behandling för att studera sociala insatser. Det har visat sig vara större problem än väntat att genomföra renod-

⁴ <https://www.sbu.se/sv/pressmeddelanden/debattartikeln-i-socionomen/> (hämtad 2022-04-26).

lade effektstudier i socialt arbete. Tonen är inte längre lika tvärsäker och det finns numera en viss öppenhet för att även andra typer av studier kan vara av värde, på samma sätt som man i citatet ovan tillstår att även icke utvärderade metoder skulle kunna vara hjälpsamma i det praktiska sociala arbetet. För även om antalet randomiserade kontrollerade studier har ökat under senare år lär många insatser i socialt arbete av en rad olika skäl aldrig kunna bli föremål för sådana studier. Många av de invändningar mot evidensprojektet som har framförts av forskare i socialt arbete genom åren har handlat om just detta; om hur sociala insatser inte är jämförbara med enklare medicinska behandlingsmetoder och därför sällan är vare sig möjliga eller intressanta att utvärdera på samma sätt (se till exempel Hübner 2021; Bergmark, Bergmark & Lundström 2011 och 2012; Björk 2016).

Allan Lidström (2021) analyserar exempelvis EBP-perspektivets relevans för insatsen *personligt ombud*, en insats som inte bygger på manualer och som i sin komplexitet anses typisk för många insatser i socialt arbete. Han visar hur och varför krav på formalisering i strävan efter mekanisk objektivitet och evidens är problematiskt att tillämpa i en verksamhet som bygger på relationskapande och individuellt anpassad följsamhet hos den professionella. Även om Lidström menar att EBP-perspektivet trots allt skulle kunna tillämpas i någon anpassad form, menar han att det finns en risk att förstöra något som fungerar när främmande element introduceras. Försöken att generalisera, strukturera och formalisera den professionellas kunskap kan innebära att flexibilitet och följsamhet går förlorad.

Avslutande reflektioner

Vi har visat hur statlig kunskapsstyrning på ett allt annat än subilt sätt föreskriver vad forskning i socialt arbete ska handla om (forskningsproblem) och hur forskningen ska genomföras (metod), vilket framstår som tveksamt i förhållande till intentioner om akademisk frihet. Statsmakternas efterfrågan på effektstudier omsätts i direktiv från kunskapsbyråkratins aktörer (till exempel SKR, Socialstyrelsen, SBU och Forte) och är sammanlänkad med önskan om att kunna fatta socialpolitiska beslut kring ”what works”. Detta får betydelse för socialt arbete både som forskning och praktik. Styrningen av vilken forskning som premieras omgärdas av löften om förmodade objektiva resultat och

tydliga svar på frågan om vilka insatser som ska lösa komplexa sociala problem. Det är uppenbart att evidensprojektet har långt kvar för att infria sådana löften. Med naturvetenskapligt inspirerade forskningsideal, lika precist angivna som de manualer efter vilka socialt arbete förväntas utföras, saknas grund för utvecklingspotential och influenser från andra perspektiv. Snarare uppnår denna scientifiering av ämnet en krympning av forskningsfältet och ett misslyckande i att ge professionen den säkra kunskap som utlovats.

Misslyckandet beror i första hand på en envetenhet att forma terrängen efter kartan istället för tvärtom. Praktiken förväntas anpassas på så sätt att den låter sig beforskas med randomiserad design istället för att forskningen anpassas till den komplexitet som människobehandlande praktik innebär (se till exempel Jacobsson & Gubrium 2021). Övertron på möjligheten att inom socialt arbete kunna fastställa huruvida pillret har någon effekt, så att säga, vittnar om en reduktionistisk kunskapssyn som strider mot hur forskningsämnet socialt arbete hittills har definierats och som knappast låter sig appliceras på den sammansatta verklighet som klienter, brukare och professionella verkar och lever i. Pillret varken kan eller bör isoleras från den omgivande sociala och politiska miljö som ofta torde kunna ge goda förklaringar till ”utfallet”. Enligt det ”person-in-environment”-perspektiv som präglar ämnet alltsedan starten är externa miljöfaktorer inte något som stör analysen utan anses tvärtom berika den (se till exempel Simmons 2012). Ett vidare perspektiv krävs också om forskare i socialt arbete ska kunna bidra med kunskap om hur ojämlikhet och social utsatthet uppstår, bibehålls, förebyggs och motverkas.

För att effektstudier ska kunna vägleda praktiken krävs en betydligt mer sofistikerad metodutveckling än den som importerats från det medicinska området. Om effektstudier ska öka i omfattning måste alltså kraften läggas på att utveckla den enkla frågeställningen ”what works” och låta sig inspireras av, snarare än att tränga undan, forskning i socialt arbete. Denna forskning har en lång tradition av att uppmärksamma och analysera den mångfacetterade kontext som klienter befinner sig i och där socialt arbete äger rum. Effektstudier kan ha en rättmätig plats i socialt arbete men måste då kunna besvara frågor om insatser framgångar eller tillkortakommanden på ett trovärdigt sätt. Nuvarande evidensparadigm tycks dessvärre leda in i en återvändsgränd.

Referenser

- Banta, D. (2003) The development of health technology assessment. *Health Policy*, 63(2): 121–132.
- Beresford, P. & Campbell, J. (1994) Disabled people, service users, user involvement and representation. *Disability and Society*, 9(3): 315–325.
- Bergmark, A., Bergmark, Å. & Lundström, T. (2011) *Evidensbaserat socialt arbete: Teori, kritik, praktik*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Bergmark, A., Bergmark, Å. & Lundström, T. (2012) The mismatch between the map and the terrain – evidence based social work in Sweden. *European Journal of Social Work*, 15(4): 598–609.
- Bergmark, A. & Karlsson, P. (2021) *Evidens och socialt arbete. Föreställningen om en evidensbaserad praktik inom socialtjänsten*. Serien Samhällets långsiktiga kunskapsförsörjning. Stockholm: Makadam förlag.
- Björk, A. (2016) *Evidence-based practice behind the scenes: How evidence in social work is used and produced*. Akademisk avhandling. Stockholm: Institutionen för socialt arbete, Stockholms universitet.
- Ekeland, T. (2007) Evidens och nypositivisme. *Forskningspolitikk*, 30(2): 10.
- Eriksson, E. (2015) *Sanktionerat motstånd: Brukarinflytande som fenomen och praktik. Lund dissertations in social work*. Akademisk avhandling. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Forte (2015). *Forskning möter samhälle. Fortes underlag till regeringens forskningspolitik inom hälsa, arbetsliv och välfärd 2017–2027*. Stockholm: Forte.
- Greenhalgh, T. (2012) Why do we always end up here? Evidence-based medicine's conceptual cul-de-sacs and some offroad alternative routes. *Journal of Primary Health Care*, 4(2): 92–97.
- Gross, M. (2009) Collaborative experiments: Jane Addams, Hull House and experimental social work. *Social Science Information*, 48(1): 81–95.
- Heule, C. (2021) *Iscensatt inkludering. Gemenskap som mål och utmaning på socionomutbildningen*. Lund dissertations in social work. Akademisk avhandling. Lund: Socialhögskolan, Lunds universitet.
- Hübner, L. (2021) Utmaningar för utbildning och forskning i socialt arbete. I: H. Swärd och P.G. Edebalk (red.) *Socionomutbildningen – då, nu och i framtiden*. Lund: Studentlitteratur.
- Jacobsson, K. & Gubrium, J.F. (red.) (2021) *Doing Human Service Ethnography*. Bristol: Policy Press.
- Jacobsson, K. & Meeuwisse, A. (2010) Casestudieforskning. I: A. Meeuwisse; H. Swärd; R. Eliasson-Lappalainen och K. Jacobsson (red.) *Forskningsmetodik för socialtjänare*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Jacobsson, K. & Meeuwisse, A. (2018) 'State governing of knowledge' – constraining social work research and practice. *European Journal of Social Work*. DOI: 10.1080/13691457.2018.1530642.

- Jacobsson, K. & Martinell Barfoed, E. (2016) Trender i socialt arbete. I: A. Meeuwisse, H. Swärd, S. Sunesson & M. Knutagård (red.) *Socialt arbete – en grundbok*. Tredje utgåvan. Stockholm: Natur och Kultur.
- Lidström, A. (2021) EBP och verksamhet med personligt ombud. Formaliseringar och objektiviteter. *Socialvetenskaplig tidskrift*, 28(1): 95–118.
- Martinell Barfoed, E. & Jacobsson, K. (2012) Moving from 'gut feeling' to pure facts – launching the ASI-interview as part of in-service training for social workers. *Nordic Social Work Research*, 2(1): 1–16.
- McLaughlin, H., Beresford, P., Casey, H. & Duffy, J. (red.) (2021) *The Routledge Handbook of Service User Involvement in Human Services Research and Education*. New York: Routledge.
- Rudolph, J.L. (2014) Why understanding science matters: The IES research guidelines as a case in point. *Educational Researcher*, 43(1): 15–18.
- Sahlin, N.-E. (2010) *Kunskapsluckor och moral*. PM presenterat på konferensen Kunskapsluckor. Vita fält och svarta hål, SBU, Stockholm 4 maj, 2011.
- SBU (2015) *Kunskapsbehov och vetenskapliga kunskapsluckor*. Rapport till Socialdepartementet.
[http://www.sbu.se/contentassets/48f98e5ec9504a78af65b85bbb4c4e0e/kunskapsbehov-och-kunskapsluckor_sbu_s2014-8929-sam-delvis.pdf. Hämtat 2022-07-14].
- SBU (2017) *Behov av praktiktäna forskning och vetenskaplig utvärdering. En analys av vetenskapliga kunskapsluckor år 2017 inom hälso- och sjukvård, socialtjänst och LSS*. SBU bereder. Rapport 263/2017.
[https://www.sbu.se/contentassets/0bf7b4ca7c02466d9b85ad7f971770c7/behov_av_praktiktana_forskning_och_vetenskaplig_utvardering_inom_viktiga_omraden_263_2017_2.pdf. Hämtat: 2022-07-14].
- SBU (2019a) *Risk- och behovsbedömning av ungdomar avseende återfall i våld och annan kriminalitet. En systematisk översikt och utvärdering av ekonomiska, sociala och etiska aspekter*. SBU utvärderar, nr. 303.
[<https://www.sbu.se/sv/publikationer/SBU-utvarderar/risk--och-behovsbedomning-av-ungdomar-avseende-aterfall-i-vald-och-annan-kriminalitet/?pub=41242&lang=sv>. Hämtat: 2022-04-26].
- SBU (2019b) *Föräldrastödsprogram vid utagerande beteende hos barn: effekter och verksamma komponenter*. SBU kommenterar, nr. 2019_08.
[<https://www.sbu.se/sv/publikationer/sbu-kommentar/foraldrastodsprogram-vid-utagerande-beteende-hos-barn-effekter-och-verksamma-komponenter/?pub=40790&lang=sv>. Hämtat: 2022-04-26].
- SBU (2020) *Insatser i öppenvård för att förebygga ungdomars återfall i brott. En systematisk översikt och utvärdering av ekonomiska, sociala och etiska aspekter*. SBU utvärderar, nr. 308.
[<https://www.sbu.se/sv/publikationer/SBU-utvarderar/insatser-i-oppenvard-for-att-forebygga-ungdomars-aterfall-i-brott/?pub=42113&lang=sv>. Hämtat: 2022-04-26].

- Serder, M. & Malmström, M. (2020) Vad talar vi om när vi talar om praktknära forskning? *Pedagogisk forskning i Sverige*, 25(1): 106–109.
- Simmons, B. (2012) Evidence-Based Practice, Person-in-Environment, and Clinical Social Work: Issues of Practical Concern. *Smith College Studies in Social Work*, 82(1): 3–18. DOI: 10.1080/00377317.2011.638889
- Socialstyrelsen (2013) *Att ge ordet och lämna plats. Vägledning om brukarinflytande inom socialtjänst, psykiatri och missbruks- och beroendevård.*
- SOU 2008:18. *Evidensbaserad praktik inom socialtjänsten: till nytta för brukaren.* Betänkande av Utredningen för en kunskapsbaserad socialtjänst. Socialdepartementet.
- Sundell, K., Soydan, H., Tengvald, K., & Anttila, S. (2010). From opinion-based to evidence-based social work: The Swedish case. *Research on Social Work Practice*, 20(6): 714–722. <https://doi.org/10.1177/1049731509347887>
- Sunesson, S. (2003) Socialt arbete - en bakgrund till ett forskningsämne.
- I: Högskoleverket (red.) *Socialt arbete : en nationell genomlysning av ämnet.* Högskoleverkets rapportserie 2003:16 R. Stockholm: Högskoleverket.
- Svensson, K. & Ponnert, L. (2016) Standardisation – the end of professional discretion. *European Journal of Social Work*, 19(3-4): 586–599.
DOI: 10.1080/13691457.2015.1074551
- Timmermans, S. & Berg, M. (2003) *The gold standard. The challenge of evidence-based medicine and standardization in health care.* Philadelphia: Temple University Press.
- Vetenskap & Praxis (2017) *Här behövs mer gedigna praktknära studier.* SBU. [https://www.sbu.se/vop201703_14. Hämtat: 2022-04-26].
- Weingart, P. (1997) From 'Finalization' to 'Mode 2': old wine in new bottles?, *Social Science Information*, 36(4): 591–613.